

HENKILÖN KÄSITTEEN KRITIIKISTÄ ROBERTO ESPOSITOLLA

Italialaisfilosofi Roberto Esposito käsittelee persoonan tai henkilön käsitettä etenkin tuoreissa kirjoissaan *Third Person* (2012) ja *Persons and Things* (2015a).

Esposito tunnetaan trilogiastaan *Communitas, Immunitas, Bíos*, joka käsittelee muun muassa yhteisön ajatusta kritisoiden modernin valtion syntyä ihmisten välisen siteen unohtamisesta. *Bíos*-kirjassa Esposito pohtii biologian ja biotieteiden vaikutusta yhteiskuntatieteisiin. *Bíos*- ja *Immunitas*-teoksissaan Esposito esittelee niin kutsutun immunitaarisen paradigman, jonka mukaan yhteisöt voivat tuhoutua liiallisen suojautumisen seurauksena samaan tapaan kuin elimistö tuhoaa itseään autoimmuunisairauksissa. *Third Person* - ja jonkin verran myös tuoreessa *Two*-teoksessaan (Esposito 2015b) Esposito kritisoi modernia bioetiikkaa (mm. Peter Singeriä ja Hugo Engelhardtia) siitä, että se toistaa antiikin roomalaista oikeutta hallitsevan ihmisten jaottelun henkilöihin ja esineisiin, joilla on vain käyttö- mutta ei muuta arvoa. Bioetiikka jatkaa suoraan roomalaisen oikeuden jaottelua ihmisiin, jotka ovat henkilöitä, ja toisiin, jotka eivät ole henkilöitä tai ovat astetta vähemmän henkilöitä kuin toiset (Esposito 2012, 13; 97). Bioetiikka irtisanoutuu näennäisesti natsismista, mutta sen ajattelun logiikka on pohjimmiltaan samanlaista kuin natsismissa. Bioetiikka pyrkii määrittelemään, milloin ihmiset ovat henkilöitä. Kaikki ihmiset eivät kuitenkaan täytä henkilön kriteereitä vaan jäävät jonkinlaiseen puolihenkilön välitilaan tai jopa epähenkilöiksi.

Esposito käsittelee (esineellistetyn) ruumiin ja henkilön rajanvetoa muun muassa uusien teknologioiden tuottamien lääketieteellis-eettisten kysymysten kautta: ruumiista poistettu elin voisi hänen mukaansa olla esine, koska toisin kuin

henkilö, se voidaan luovuttaa, mutta se ei voida esine, koska toisin kuin muita tavaroita, sitä ei voida myydä. Tästä on olemassa oikeustapaus, jossa lääketieteellinen ryhmä yritti myydä potilaan sappirakon lääkefirmalle, ja oikeus kielsi sen. (Esposito 2012, 94–95.)

Henkilön idea leimaa Espositon mukaan koko nykyfilosofiaa, yhtä lailla analyttistä kuin mannermaistakin filosofiaa, niin katolisia kuin maallisiakin koulukuntia. Sekä kristillisessä käsitelyssä elämän pyhydestä että sekulaarissa elämän laadun ajattelemisessa ”henkilöllinen” (*personal*) nostetaan persoonattoman tai ”ei-henkilöllisen” (*impersonal*) yläpuolelle. Filosofian ja bioetiikan lisäksi tämä toistuu myös oikeustieteessä: oikeushenkilö yhdistyy oikeussubjektiin. (Esposito 2012, 2.) Henkilön käsitteen uskottiin kurovan umpeen ihmisen ja kansalaisen välisen kuilun, jonka Hannah Arendt nosti esiin toisen maailmansodan päättyessä, valtiottomien ihmisten määrän lisääntyneenä sodan myötä dramaattisesti. Henkilön katsottiin olevan kansalaista ja yksilöä universaalimpi kategoria. Sen ajateltiin yhdistävän lain ja ihmisyyden piirit, toisin kuin kansalliseen ideologiaan rajoittuvan kansalaisen, joka erotti ne toisistaan. Tuli myös luontevaksi omaksua kanta, että ihmisoikeuksia voidaan ajatella vain henkilöiden kautta. (Mt., 3.) Esposito näkee kuitenkin henkilön koskemattomuuden ihanteellisen periaatteen etäännyvän pahasti todellisuudesta, ja ihmisoikeuksien ja oikeuden elämään jäävän toteutumatta, kun yhä suurempi joukko ihmisiä kuolee nälkään, sodissa ja epidemioihin. Hänen keskeinen teesinsä on, että ihmisoikeuksien epäonnistuminen oikeuksien ja elämän yhdistämisessä ei tapahdu siitä huolimatta, että henkilöideologia on vallalla vaan ennemmin sen takia. (Mt., 4–5.)

Henkilö-käsitteen alkuperän Esposito paikantaa teologiseen ja juridiseen kieleen. Henkilö (tai persoona) viittasi Jumalan kolmeen persoonaan ja toisaalta rationaalisen tahdon omaavaan oikeussubjektiin. Siltana näiden välillä oli luonnonoikeuden ajatus, joka oli aina Thomas Hobbesiin asti kiinni yliluonnollisessa periaatteessa. (Mt., 70–71.) Oman käänteensä henkilö-käsitteen käyttöön toi uuden biologiaa koskevan tiedon yhä kasvava vaikutus filosofiaan ja poliittiseen ajatteluun 1800-luvun alkupuolelta lähtien: fysiologi Xavier Bichat erotti kaikessa elävässä kaksi kerrosta, toisaalta vegetatiivisen ja tiedostamattoman, toisaalta aivoihin keskittyvän ja relationaalisen kerroksen. Schopenhauer siirsi tämän lääketieteellisen ajatuksen filosofian piiriin ja Comte sosiologiaan. Tämä teoreettinen erottelu käynnisti desubjektivaatioprosessin, joka muutti radikaalisti modernia poliittisen käsitettä. Kahden vastakkaisen voiman katsottiin taistelevan ihmisen sisällä, ja niistä yksinkertainen elämän jatkamisen voima oli se, joka määritteli passiivitamme ja jopa tahtoamme. Yhteiskunnan järjestymisen perustui biologiaan ennemmin kuin kansalaisten vapaiseen tahtoon ja tuon tahdon muodostamaan suvereniteettiin. 1800-luvulla tähän biopolitiikkaan liittyi vielä hierarkkinen antropologia ja 1900-luvun alussa rasistinen antropologia. Eläimestä tuli keskeinen ajattelun jakolinja: vertailevalle eläintieteelle ihmiskunta jakautui sen mukaan, kuinka lähellä mikäkin ihmistyyppi oli eläinkuntaa. Ajatus henkilöstä tuhoutui, kun se typistettiin puhtaasti biologiaan. Vasta natsihallinnon kukistuttua henkilö nostettiin jälleen arvoonsa. (Mt., 5–8.)

Bichat'n jaottelu kahdentyyppiseen elämään, orgaaniseen ja eläimelliseen, oli sivuuttanut ajatuksen henkilöstä, joka oli vastuussa teoistaan ja jolla oli laillisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Kun tämä biologinen jaottelu siirrettiin yksilön ruumiin tasolta koko ihmiskuntaan, saavutettiin peruuttamaton piste depersonalisaatioissa. Modernin tradition henkilöltä vietiin kaikki attributit, ja tilalle tulivat kollektiiviset entiteetit: kansalliset, et-

niset tai rodulliset entiteetit, joiden kohtaloita määrittivät verisiteet. Henkilösubjektille ei jäänyt autonomiaa yksilöllisten valintojen tekemiseen tai suhteiden solmimiseen vapaasti muiden ihmisten kanssa. Tilalla oli kuolettava eloonjäämistäistelu. (Mt., 71–72.)

Persoonan – tässä tapauksessa on syytä käyttää henkilö-sanaa alkukielisempää ilmausta – alkuperäinen merkitys oli naamio, joka laitetaan näyttelijän kasvoille (mt., 8). Kaikkein kauaskantoisimman ja vaikutusvaltaisimman henkilön käsitteen Esposito löytää roomalaisesta oikeudesta. Hän nimeää tämän henkilön käsitteen jatkuvuuden antiikin Roomasta lähtien ”henkilön dispositiiviksi”, joka jatkuu edelleen meidän aikamme filosofisissa, oikeudellisissa ja poliittisissa käsityksissä. Sen perustana on jaottelu henkilöön keinotekoisena entiteettinä ja ihmiseen luonnollisena oliona. Ihmisellä voi olla tai voi olla olematta henkilön status. Roomalaisen oikeuden jaotellulla eri kategorioihin oli konkreettinen ulosulkeva seuraus: esimerkiksi orja luokiteltiin ihmisen ja esineen välimaastoon kuuluvaksi, yhtä lailla eläväksi asiaksi kuin esineellistetyksi henkilöksi. (Mt., 9–10.) Roomassa se, joka ei omistanut esineitä, mukaan lukien orjia, ei voinut olla henkilö. Velkaantunut ihminen, joka ei pystynyt maksamaan velkaansa, saattoi taantua henkilöstä esineeksi: *Two*-teoksessaan Esposito esittää karmaisevia kuvauksia siitä, kuinka velallinen saatettiin repiä kappaleiksi, jos velkojia oli useita, koska kullakin velkojalalla oli konkreettinen omistusoikeus velallisen ruumiiseen. (Esposito 2015b, 138–139.)

Jacques Maritain oli mukana laatimassa vuoden 1948 ihmisoikeuksien julistusta. Hän ehdotti henkilön määritelmäksi, että henkilö on ihminen, jolla on suvereniteetti eläimellisen olemisensa ylitse – määritelmä, joka on sittemmin elänyt, vaikka se ei päätyntykään ihmisoikeuksien julistuksen osaksi. (Esposito 2012, 12.)

Espositon mukaan biopolitiikka ja liberalismi eivät ole toisilleen niin vastakkaisia kuin miltä äkkiseltään näyttää. John Lockelle ja John

Stuart Millille ruumiin omistaa henkilö, joka asuu sen sisällä. Ruumiissa on joka tapauksessa kyse esineestä, joka ei voi olla subjekti (mt., 92–93). Jos verrataan natsismia ja liberalismia, natsismissa ruumis kuului valtiosuvereenille, kun taas liberalismissa se kuuluu ruumiin sisällä olevalle henkilölle. Yhteistä natsismille ja liberalismille on produktivistinen elämäntarkastus: elämä palvelee joko valitun rodun ylivoimista kohtaloa tai yksilönvapauden maksimaalista laajentumista. Liberalismin traditioon kiinnittyvässä bioetiikassa toistetaan roomalaisen oikeuden jaottelua henkilöön ja ihmiseen. Tästä seuraa bioetiikassa asteikko täydestä henkilöstä puoli-henkilöön, ei-henkilöön, anti-henkilöön, joita vastaavat aikuinen, pikkulapsi tai vammautunut aikuinen, parantumattomasti sairas ja mielenvikainen. Samaan tapaan kuin antiikin Rooman *paterfamilias*lla, perheenpäällä oli suvereeni oikeus lastensa yli, eräänlainen henkilöydestä päättävä kone erottelee bioetiikassa ne, jotka saavat elää niistä, jotka voi legitimitä jättää kuolemaan. (Mt., 12–13; 99.) Esposito pitää ongelmallisena bioetiikan tavoitetta saattaa eläinten ja ihmisten olot tasa-arvoisemmiksi alentamalla tietyyntyyppiset ihmiset eläinten tasolle sen sijaan, että tietyt eläimet nostettaisiin ihmiskunnan osaksi. Peter Singer rikkoo ihmisten ja eläinten välisen rajan argumentoidessaan, että eräiden eläinten elämät ovat arvokkaampia kuin tiettyjen ihmisten, mutta pystyttää samalla uuden, yhtä ulosulkevan rajan ihmisrodun sisäpuolelle, jossa jotkut hyväksytään henkilöiksi ja toisia ei. (Esposito 2015b, 135.)

Toivoa Esposito näkee ei-personaalisessa, henkilöstä irrottautuvassa ajattelussa, ”kolmannen persoonan” ajattelussa, jota edustavat esimerkiksi Simone Weil’in, Alexandre Kojèven, Gilles Deleuzen, Michel Foucault’n, Maurice Blanchot’n ja Emmanuel Levinasin ajattelu. Etenkin Deleuzen harjoittaman systemaattisen henkilön tuhoamisen Esposito näkee yhdistävän Kojèven ’eläimen’, Blanchot’n ’neutrini’ ja Foucault’n ’ulkopuolen’. (Esposito 2012, 15; 142; 104–151.) Weilille henkilö ei ole se, mikä on ihmisessä pyhää, vaan pyhää hänessä on se,

mikä ei ole naamion peittämää. Tämä mahdollistaa ihmiskunnan ja oikeuksien sitomisen toisiinsa uudelleen, ja ristiriitaiselta vaikuttava ajatus yhteisestä oikeudesta tulee mahdolliseksi. Weil erottelee toisistaan oikeudet (*rights*), jotka ovat sidoksissa henkilöön, ja oikeudenmukaisuuden (*justice*), joka on impersonaalista, anonymia (mt., 101). Esposito kuvailee kolmannen persoonan ajattelua henkilön logiikan ulkopuolelle ulottuvaksi. (Mt., 16; 103.) Poliittiseen teologiaan kiinnittyneessä traditiiossa on erityisen vaikeaa ajatella päätöksentekoa impersonaalisenä, koska olemme tottuneet yhdistämään sen yksilöön ja suvereniteettiin. (Mt., 18–19.) Ulospääsy tästä traditiosta, joka on yhdistänyt maailman ikaikaisesti alistamalla heikoimman osan, on Espositon mukaan välttämätöntä (Esposito 2015a, 15).

— VAPPU HELMISAARI

KIRJALLISUUS

- Esposito, Roberto (2015a) *Persons and Things. From the Body's Point of View*. Kääntänyt Zakiya Hanafi. Cambridge & Malden: Polity Press.
- Esposito, Roberto (2015b) *Two. The Machine of Political Theology and the Place of Thought*. Kääntänyt Zakiya Hanafi. Alkuteos: *Due. La macchina della teologia politica e il posto del pensiero* 2013. New York: Fordham University Press.
- Esposito, Roberto (2014) *Immunitas. The Protection and Negation of Life*. Kääntänyt Zakiya Hanafi. Alkuteos: *Immunitas* 2002. Cambridge & Malden: Polity Press.
- Esposito, Roberto (2012) *Third Person. Politics of life and philosophy of the impersonal*. Kääntänyt Zakiya Hanafi. Alkuteos: *Terza Persona* 2007. Cambridge, UK & Malden, USA: Polity.
- Esposito, Roberto (2008) *Bíos. Biopolitics and Philosophy*. Kääntänyt Timothy Campbell. Alkuteos: *Bíos: Biopolitica e filosofia*, 2004. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Esposito, Roberto (2000) *Communitas. Origine et destin de la communauté*. Kääntänyt Nadine Le Lirzin. Alkuteos: *Communitas. Origine e destino della comunità*, 1998. Paris: Presses Universitaires de France.